

FEDINEC CSILLA

DON(Y)ECK ÉS VIDÉKE

Oroszosan – Donyeck, ukránosan – Doneck, hivatalos transliterációval, azaz az angolban – Donetsk. Mivel egyelőre egy államnnyelve van az országnak, így a Doneck lenne a korrekt, azonban keleten inkább oroszul beszélnek, és Magyarországon is jobban értik ezt a változatot – megfelelkezve arról, hogy az utóbbi esetben ez tekinthető akár valamiféle szovjet remineszcenciának. Persze, egészen életidegen lenne pusztán csak névhasználatból messzemenő következtetéseket levonni, hiszen például nem feltétlenül van ideológiai tartalma. Tekinthető csupán csak megszokásnak. A szokások megváltoztatásával mi magunk is változunk, és az is, ahogy a világot látjuk. Ukrajna regionális sokszínűségének vizsgálatára tett kísérletek az ukrainai társadalomkutatás fontos irányát képviselik. Egyes kutatók szerint a nyelvi tényezőnek és az etnikai hovatartozásnak kisebb szerepe van a kollektív identitás alakításában, mint az alanyok lakhelyének – annak a régióknak, ahol élnek.

A két végletnek tekintett Lemberg és Donyeck nem univerzális kulcs az ukrainai törésvonalak értelmezéséhez. A 2004-es narancsos forradalom időszakában a politika által a köztudatba bevitt „két Ukrajna” metafora segítette a valóság néhány szeletének megértésében, ugyanakkor olybá leegyszerűsítette a problémát, ami után a tudomány mélyfúrásai gyakorlatilag érdektelenné váltak a tudomány zárt világán kívül. Mindazonáltal abszolút ideillik Alexander Etkind vélekedése, miszerint: *„a mítoszoknak történelmi következményei vannak függetlenül hitelességüktől, sőt, függetlenül valóságosságuktól”.*

Ezúttal nézzünk bele annak a városnak a bugyraiba, ahol történetesen a donyeckiek élnek. A bányákról és a Rinat Ahmetov tulajdonában levő Bányász (Sahtar) focicsapatról nyilván többen hallottak már – bár ne felejtjük el, hogy a városnak több élvonalbeli focicsapata is van –, így az egyéb érdekességek után nézünk. Ukrajna délkeleti részében vagyunk, egész közel az orosz határhoz és az Azovi-tengerhez. A szovjet időkben „önkéntes” kényszermunkával biztosították errefelé a kellő mennyiségű munkaerőt. A (vad)kapitalizmus korának pedig megvolt az a haszna, hogy itt mindezidáig gyakorlatilag ismeretlen fogalom volt a munkanélküliség.

Hol a határ?

Az a tárgy, ami elengedhetetlen tartozéka a történelemkönyveknek – mint nálunk a „honfoglalás kori tarsolylemez” – a donyecki ásatások során előkerült „szkíta arany nyakék”. A 19. században gyökerező romantikus ukrán nemzeti koncepció része a szkítákkal, a szarmatákkal, a kimmerekkel, a mitikus tripoliakkal való kontinuitás hangoztatása. Keletkezése a birodalmi logikával szemben védekező nacionalista szemlélet eredménye, amely nem tűnt el Ukrajna formális függetlenedése után, tovább él nemcsak a marginális irodalmakban, hanem beszívárog mértékadó munkákba is. Mikola Rjabcsuk szerint ez legfeljebb az inerciával magyarázható. Oroszország nem semleges politikája nem segíti elő, hogy az ukránok kiheverjék a történelmi traumákat, leküzdjék az ideges reak-

ciókat. Így az ukrán népesség történelmi léptékű társadalmi és kulturális marginalizálásából következő továbbélő félelmek továbbra is konfliktusforrást jelentenek.

A Donyec-medence a középkorban javarészt lakatlan vidék, a XVII–XVIII. században szabad kozákok népesítik be. Az 1768–1774-es orosz–török háború után – melynek során Oroszország II. Katalin uralkodása alatt megszerezte a Krím-félszigetet – katonatiszteknek osztottak itt földeket. A Zaporozsjei Szics – a kultikus kozák erődített település, amelyről az utódok ma már nemcsak a települést, hanem az egész, a korban a hagyományos kozák településrendszert követő vidéket megnevezik – 1775-ös felszámolása után a kozákok alapították 1779-ben Olekszandrivka falut. Ez ma Donyeck elővárosi területe. Egyesek ezt tekintik az alapítás évének, noha nem ez az egyet-

len település olvadt bele az idők során a városba, amelyek nevét megőrizték az egyes városnegyedek elnevezésében.

A XIX. század második felében a cári birodalom elhatározta, hogy hasznosítja a térségben található vasérc- és szénlelőhelyeket, amihez a hiányzó anyagi fedezet pótlására tőkeerős külföldi vállalkozókat csábított ide. Köztük volt a welsi John Hughes, akit a város alapító atyjának tekintenek. Acélgyára és szénbányái kiszolgálására alapította a falut 1869-ben, amely a hazájából érkezettek számára létrehozott „angol telepből” és az Oroszország középső, Ukrajna déli területeiről ide telepedett szláv és az Azovi-tenger mellékéről ideköltözött görög lakosokból álló „új világból” tevődött össze. Ezt a dátumot tekintik ma a település hivatalos alapítása évének. Már a cári Oroszországnak, de a Szovjetunióknak és a jelenkori Ukrajnának is kiemelt ipari központja, „bányász fővárosa”, ezenkívül Ukrajna „üzleti központja”. Az alapítástól 1924-ig, valamint a német megszállás idején 1941–43-ban az alapítóról Juzivka (Juzovka), a két világháború között, valamint 1961-ig Sztalino, azóta pedig Donyeck.

A város a Donyec-medence közepén, a Donyeci-hátságától délre terül el, nevét a földrajzi elhelyezkedéséről kapta. A Donyec pedig az oroszországi Don folyó legnagyobb, jobb oldali mellékfolyója, részben orosz, részben ukrán területen

hömpölyög. Donyeck lakosainak száma ma megközelíti az egy milliót, az agglomerációval együtt pedig ennek közel duplája. A város lakossága, ahogy az egész országé, különösen az ezredforduló óta, rohamosan csökken. A népességnek mintegy 95 százalékát az oroszok és az ukránok teszik ki, megközelítőleg fele-fele arányban, míg azonban az oroszok közel száz százaléka nemzetiségének nyelvét tartja anyanyelvének, az ukrán nemzetiségűeknek több mint háromnegyede szintén az oroszot tartja anyanyelvének.

Donyec-medence központi iparvidéke több kormányzáság között megosztott területének közigazgatási értelemben vett egyesítése, Donyeck megye létrehozása először 1919-ben, polgárháború időszakában történt meg Ukrajna részeként, Vrangel báró fehérgárdistáinak leverése után. A javaslatot Sztálin is támogatta, akit 1920-ban kineveztek annak a bizottságnak az élére, amelynek feladata volt a Donyec-medence polgárháborúban tönkretett gazdaságának helyreállítása. A korabeli dokumentumok tanulsága szerint azonban a területi egyesítést hivatalosan nem a gazdasági célszerűséggel, hanem a lakosság nemzetiségi összetételével indokolták. A területi viták évekig elhúzódtak a régi és az új közigazgatás hívei között. A fő vitapontot a kikötőváros, Taganrog és környékének hovatartozása képezte. 1924-ig az orosz többségű város, de ab-

szolút ukrán többségű járás Ukrajnához tartozott, utána azonban átcsatolták Oroszországhoz, ahová ma is tartozik. Látszatra a donyeckiek ma sem elsősorban gazdasági, hanem etnikai alapon próbálják meghatározni viszonyukat Ukrajnához és az orosz kérdéshez, a háttérben fegyveres konfliktussal.

Szobrok és emberek

A város kerületekre (azon belül városnegyedekre) oszlik, a kilenc kerületből nyolc ma is a szovjet történelmi örökséget tükrözi (Vorosilov, Bugyonij, Kalinyin, Kirov, Kujbisev, Lenin, Petrov, Proletár), a kilencedik pedig Kijevről, a fővárosról kapta a nevét. Kiválóan illusztrálja a múlt továbböröklődését Okszana Mihejeva leírása a Dzerzsinszkij-szobor történetéről: *„Az útikönyvek leírása szerint a városban az első emlékművet a szovjet időszak hírhedt alakjának, Féliksz Dzerzsinszkijnek állították, aki a szovjet politikai rendszer megalapítója és első vezetője volt. Az emlékművet 1937-ben állították (abban az évben, amely bizonyos értelemben szintén jelképes, hozzá kötődik az emberek tudatában a saját néppel szembeni politikai repressziók kezdete). Az emlékműnek különleges a története. Eredetileg az akkori városközpontban állították fel, a Dzerzsinszkijről elnevezett parkban, amelyhez a Dzerzsinszkij utca vezetett. A város náci megszállása idején a városlakók életük kockáztatásával elrejtették az emlékművet. A felszabadulás után a mellszobor azonnal visszakerült a helyére. A gorbacsovi időszakban, amikor a társadalom »elkezdett emlékezni« mindarra a rosszra, amit a történelem során megélt, megjelentek a társadalomban a másként gondolkodók, a parkot és a teret átnevezték Tűzoltó térre (az első juzivkai tűzoltóállomás emlékére), de Dzerzsinszkij mellszobrát nem háborgatták, az a helyén maradt, műanyag hirdetőhengerbe zárva, melyek akkoriban ellepték a városnak ezt a részét.”* Ukrajna függetlenedése után sem tűntek el a régi emlékművek, miközben bizonyos emlékművek új emlékezési keretbe helyeződtek, illetve teljes természetességgel új emlékműveket is felállítottak.

A 2013 decemberében megindult, a maradék Lenin-szobrok eltávolítását célzó országos hullám nem hatott Donyeckre, mint ahogy általában alig érte el a legkeletibb megyéket. Tegyük hozzá, hogy a legnyugatibb megyéket sem, bár errefelé azért nem kellett ezzel foglalkozni, mert az utóbbi helyeken ilyen értelemben már nem volt mit ledönteni, kivéve Kárpátalját, ahol állt még egy emlékmű egy Técsői járási faluban, illetve végleg eltűntettek Csapon egy közterületről már eltávolított, de még mindig a szabad ég alatt álló szobrot.

Jellemző a városra, hogy az ország függetlenedése után nem csak a szovjet örökség egy részét őrizték meg, de az új emlékműveknek csak kisebb része tükrözi az „országos”, „nemzeti” kívánt emlékezetpolitikát (a nagy éhínség, a sztálini repressziók, az afganisztáni háború, a csernobili katasztrófa áldozatai, az üldözött másként gondolkodók előtti tisztelgéssel), azok többsége helyi személyiségekhez, eseményekhez kötődik. Ugyanakkor a szovjet múlt mellé két új múltidéző elemet is beemelték a városalapító John Hughes emlékművének és a szkíta-szarmata hagyományra utaló szkíta kőbabák felállításával.

Donyeck új emlékműveinek sorában két különlegességet érdemes kiemelni: az egyik a kovácsoltvas szobrok parkja, a másik pedig az élő személyiségeknek állított emlékművek. Az egyedülálló szoborparkban 2001-ben állították fel az első kovácsoltvas figurákat. Külön ligete van a nyugati asztrológia 12 csillagjegyének, a meseligetben sorakozik a kisgömböc, az örök élet almafája, Hüvelyk Panna, a csuka, a dzsinn, Pinokkió stb. A szovjet időkben a friss házások a Lenin-szobor talapzatához helyeztek virágot, a reformidőszakban Tarasz Sevcsenko szobra került ugyanebbe a szerepbe, ma pedig a kovácsoltvas szobrok parkja a hagyományos zárandoklat helyszíne, ahol többek között a felek egy hatalmas mérlegen mérhetik le, hogy kinek lesz „nagyobb súlya” a családban, vagy akik végig bírják csókolózni azt a két órát, amely alatt a homokóra leperreg, annak a párnak a házassága örökké fog tartani.

Van a szoborparkban kovácsolt vasrózsa is – mint az egymillió rózsza városának jelképe. Az egymillió rózsát szó szerint kell érteni – ennyi rózsát virít a város parkjaiban. A város címere kékfekete sávós pajzs, két oldalán a felszabadító katoná, illetve a bányász figurájával, középen egy bányászkalapácsot tartó kéz, alsó részén pedig az elmaradhatatlan rózsák. Mielőtt valakiben felmerülne: a donyECKi egymillió rózsának nincs köze Alla Pugacsova egykori bombasztikus, több nyelven, így magyarul is feldolgozott slágeréhez, a Millió rózsaszál című dalhoz. Az utóbbi ugyanis egy grúz legendát szóltat meg.

De Pugacsováról szólva áttérhetünk azokra a személyiségekre, akiknek életükben állítottak szobrot Donyeckben. Ilyen például Joszif Kobzon „szovjet és orosz” esztrádekes, az Orosz Duma kulturális bizottságának alelnöke, Putyin pártja, az Egységes Oroszország Párt tagja, az Orosz Bölcsészettudományi Akadémia rendes tagja, aki Donyeck megyében született, hatvanhatodik születésnapján kapott szobrot, melyet személyes részvételével avattak fel. A beton talapzaton álló kétméteres bronz szobrot moszkvai művész, Alekszandr Rukavisnyikov tervezte. A Magyaror-

szágon is többször vendégszerepelt, egy időben a pályatárs Koós Jánossal baráti kapcsolatokat ápoló Kobzont hosszasan kellett győzködni, hogy egyezzen bele a szobor felállításába. A meggyőzésében fontos szerepet játszott többek között Viktor Janukovics, akkori Donyeck megyei kormányzó, a későbbi államfő. A szobor létezése azonban nem minden útikönyvben van megemlítve, mert a helybeliek nem egyértelműen ítélik meg Kobzon személyiségét. A jelenlegi ukrainai események kapcsán Kobzon nyíltan állást foglalt a regnáló ukrainai hatalommal szemben és Viktor Janukovics védelmében.

Az életükben szobrosított híres emberek sorába tartozik Szerhij Bubka, a többszörös világ- és olimpiai bajnok rúdugró is, aki egyébként a szomszédos megye központjában, Luganszkban született, szobrot mégis Donyeckben állítottak neki. Bubka a Donyeck-i Nemzeti Egyetem és a Bolgár Sportakadémia díszdoktora, néhány éve parlamenti képviselő, a miniszterelnök tanácsadója, 2010-től pedig az államfő, Viktor Janukovics tanácsadója volt. 2005 óta az Ukrán Olimpiai Bizottságot vezeti. A fáma szerint az utóbbi tisztségében erős kihívója akadt a futballista Andrij Sevcsenko személyében, aki pályafutásának befejezése után szintén kacérkodott a politikusi pályával. Bubka emlékművét, Mikola Jaszinenko és Volodimir Bucsek alkotását 1999-ben állították fel: a talapzat 6 méter 15 centiméter magas – emlékeztetve az 1993-ban a donyECKi sportszarnokban megugrott rekordra –, rajta a sportoló 3,5 méteres bronzba öntött alakjával.

Élő embereknek szobrot állítani – nem kuriózum Ukrajnában. Kárpátalján, Munkácson is áll egy ilyen szobor: Bertalan bácsi, a vidám kéményseprő. A bronzszobrot, Bródi Iván alkotását 2010-ben avatták fel a megmintázott élő személy, Tóth Bertalan, a helyi kommunális vállalat kéményseprője jelenlétében. Egyik kedvenc példám azonban mégiscsak az, amikor egy ismerősöm először járt Kijevben, s legmeghatározóbb élményeként azt mesélte, hogy előbb elment az ukrán tudományos akadémia elnökének szobra mellett, majd kezét fogott a valóságos elnökkel.

A „helyi” szellem(iség)e

Ukrajna keleti és nyugati fele közötti különbséget a történész Jaroszlav Hricak abban látja, hogy a nyugati országrészben az alapvetően ukránul beszélő értelmiség elsősorban a nyelvi és nem a politikai ukránosítás (nemzetépítés) híve, míg a keleti országrészben a kívánatos kétnyelvűséget mint lehetőséget értelmezik arra, hogy továbbra is egyetlen nyelven, oroszul beszéljenek.

A Donyec-medence éppen ipari rendeltetésénél fogva a történelem során gyűjtőhelye volt a különböző nemzetiségű és felekezetű embereknek, legtöbbször tudatos telepítés eredményeképpen. Donyeck – Harkiv, Dnyipropetrovszk, Zaporizsja megyék mai, nyelvében és nemzetiségi hovatartozását illetően is – orosz lakosságát nem tekintik az elemzők eloroszosított ukránoknak vagy beloruszoknak. A helyi oroszok beszédjében (helyi „dialektus”) az oroszországi oroszok „ukrán akcentust” vélnek felfedezni, de a nyugat-ukrainai ukránok is helyi sajátosságnak tekintik a keleten élők beszédét, legjobb esetben a szurzsikkal azonosítják azt.

A „helyi” jelző egyébként országosan elterjedt, minden régióban ismertek ilyen sajátosságok, számos területen, nem kizárólagosan a nyelv tekintetében. Kárpátalján például a „helyi idő szerint” minden nyelven, így a szláv nyelveken beszélők számára is a közép-európai időt jelenti (hivatalosnak a „kijevi idő” számít, ami egy óra eltolódást jelent a közép-európaihoz képest). Nyelvi tekintetben azonban a nyugati végen, Kárpátalján a „helyi” (szláv) nyelv eltűnt, vagy alig felismerhető, az utcán, a piacon az ukránt hallani, Kelet-Ukrajna érintett régióiban azonban a helyi nyelvi sajátosság, a „helyi akcentussal beszélt” orosz nyelv konzerválódott.

Szociológiai felmérésekből az derült ki, hogy a média által éppen a sikeres választási politikai kampányok eredményeként sulykolt egyértelmű oroszbarátság nem helytálló Donyeck lakossága tekintetében. Ebben a vonatkozásban elsősorban nemzedéki különbségek vannak. Az idősebbek esetében ez összefügg a múlt iránti nosztalgiával, a középkorúak többsége pragmatikus, a kelet-nyu-

gati egyensúlyi helyzet híve, a fiatalok számára pedig az orientáció majdhogynem érdektelen.

Az ország mindenkori választási térképeken kirajzolódó, nagyon egyértelműnek látszó törésvonal nem a keleti vagy a nyugati orientációt, hanem a baloldali, illetve a jobboldali szavazótáborokat mutatja. A politikai palettán nyilvánvaló az eltolódás a „politikai programok” helyett a „politikusi imázs” irányába. A program és a világos ideológiai tartalom nélküli politizálás, valamint az ún. oligarcháknak a politikában való személyes részvétele a „politikusi imázs” üzleti tőkére váltása érdekében azok a tényezők, amelyek elteni lázadásként is értelmezhető „euromajdan”.

Nem helytálló a keleti és nyugati identitás leegyszerűsítő modelljének történelmi gyökereire való utalás sem. Hiszen a választási térképeken kirajzolódó törésvonal nem a volt osztrák–magyar és orosz birodalmi területeket fedi le. A nyugat-ukrán országrészben Galícia és a Habsburg befolyástól mentes Volhinia azonos, ugyanakkor Bukovina és Kárpátalja is egymástól eltérő mintázatot mutat. Galícia és Volhinia azonos nacionalizmus-felfogása későbbi időszak, a két világháború közötti lengyel fennhatóság alatt formálódott. Különösen az 1930-as években felerősödő lengyel autoritarizmus tág teret nyitott az ukrán nacionalizmusnak, amely szélsőséges eszközöket, az anarchizmust és a politikai extremizmust sem vetette el. Alekszej Miller szerint ekkor jelenik meg az antiszemitizmusnak is az az új formája, ami elsősorban szovjetellenességgel (kommunista–szidó összeesküvés-elmélettel) írható le.

Ezzel szemben a szovjet területeken, különösen az 1920-as években Ukrajna és Belorusz kirakatterületek, ahol az ukrán és a belorusz nyelven keresztül számolják fel az analfabetizmust, amivel elejét vették a nacionalista mozgalmaknak. Amikor bekövetkezik az elmozdulás az „egységes szovjet nép”, azaz az orosz identitáson és nyelven alapuló ideológia irányába, azzal is összefüggésben, hogy a kemény nacionalista mag emigrál a 2. világháború időszakában, már nincs meg az ellenállási potenciál, azt újra ki kell termelni. Ilyen ellenálló többek között a donyecki költő, Vaszil Sztusz, emberi jogi aktivista, aki hosszú éveket töltött börtönben többek között az ukrán kulturális autonómia követelése miatt.

A regionális tudat Ukrajna különböző régióban igen erős, vagy erősebb, mint a honpolgári tudat vagy akár a nemzeti hovatartozás tudata. Amikor „okuk” van rá, az ukránok és az oroszok kölcsönös (negatív) gúnynévvel illetik egymást – „hohol” és „касар” (mindkét szó etimológiáját többféleképpen magyarázzák, de a legvalószínűbb, hogy az első a kozákok borotvált fején meghagyott egyetlen hajtincsre, a második pedig a kecskeszakállra utal) –

mellett az önmegnevezésre az adott régióhoz kötődést, „helyi” származást kifejező (pozitív) jelzők elterjedtek: „kijevi”, „odes(s)zai”, „donbászai” stb.

A „kelet-ukrajnai események” gócpontjai manapság Luganszk/Luhanszk, Harkov/Harkiv és Don(y)eck megyék egyes települései, fegyverropgással és népszavazással. Ez még nem lezárt fejezet, de emlékezzünk 2004-re. Az ún. narancsos forradalom napjaiban ez a három megye sorra nyilvánította ki területi különállását, majd november 28-án Szeverodonyeckben több más megyével közös állásfoglalást adtak ki arról, hogy ha nem Viktor Janukovicsot ismerik el legitim módon megválasztott elnöknek (mint tudjuk, a megismételt választások következtében Janukovics ekkor veszett Viktor Juscsenkóval szemben), népszavazást kezdeményeznek a délkeleti autonóm régió megalakítása érdekében. Felszólítások hangzottak el népi önvédelmi egységek megszervezésére, sőt, önálló állam kikiáltására Harkov központtal. A főszervezőket később bíróság elé állították, azonban ítélet nem született.

Nem mentünk bele mélyen az aktuális helyi történetekbe, de zárásként olvasói bejegyzéseket idézünk egy szlovjanszki internetes oldalról: *„A szlovjanszkiak már hozzászoktak ahhoz, ami történik. A központból idehallatszik, hogy gépfegyverből lőnek. Ugyanakkor az utcák tele vannak emberekkel, nyitva vannak a boltok, a megállóban ott sorakoznak a taxik. Nem szól a sziréna, nem verik félre a harangot.”* *„Ha nem fognak lőni, reggel elengedem a gyereket iskolába.”* *„Sokan osztogatják itt a tanácsokat, például azt, hogy Magyarországon vagy akárhol próbáld meg elvenni a rendőr fegyverét és aztán írd meg, hogy mi történt utána. Én is adok egy ugyanilyen tanácsot. Gyere ide, próbáld meg rendet tenni, segíts a pártnak és a kormánynak, vagy a titkosszolgálatnak és a hadseregnek, s aztán írd meg a vélhetőleg pozitív tapasztalataidat.”*

FORRÁSOK ÉS IRODALOM:

<http://www.donetskiy.com/>
<http://mer.dn.ua/index-ua.php>
<http://www.nice-places.com/>
<http://infodon.org.ua/>
<http://torum.org/>

Fedinec Csilla – Szereda Viktória (szerk.): Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Pozsony, 2009. (Különösen Andrij Portnov és Okszana Mihejeva tanulmányai.)
 Алексей Миллер: Дуализм идентичностей на Украине. In: Отечественные записки, 2007, № 1 (34).
 Оксана Михеева: Не все так просто з тими українцями... In: Отечественные записки, 2007, № 1 (34).
 Микола Рябчук: Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення. Київ, 2000.
 Що донбасці пишуть на інтернет-форумах. ВВС Україна, 13 травня, 2014 р. http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2014/05/140512_donbass_forums_ko.shtml